

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 12 (2020)

Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις και διαδρομές ένταξης

Ιωάννα Τσίγκανου, Αναστασία Χαλκιά, Μάρθα Λεμπέση

doi: [10.12681/sp.29020](https://doi.org/10.12681/sp.29020)

Copyright © 2021, Ιωάννα Τσίγκανου, Αναστασία Χαλκιά, Μάρθα Λεμπέση

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσίγκανου Ι., Χαλκιά Α., & Λεμπέση Μ. (2021). Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις και διαδρομές ένταξης. *Κοινωνική Πολιτική*, 12, 5–22. <https://doi.org/10.12681/sp.29020>

Κοινωνική Πολιτική

Social Policy

Άρθρα / Articles:

**Ιωάννα Τσίγκανου, Αναστασία Χαλκιά,
Μάρθα Λεμπέση**

Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις
και διαδρομές ένταξης

Δημήτρης Παρσάνογλου

Τι άφησε πίσω της η «Προσφυγική κρίση»;
Μετατοπίσεις του Ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος
και της εθνικής/κρατικής κυριαρχίας

**Παρασκευή-Βίβιαν Γαλατά, Ελένη Πούλου,
Ιορδάνης Ψημμένος**

Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση
μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα

Γεώργιος Νάσιος

Οι πολύπλευρες επιπτώσεις των ευέλικτων πολιτικών
απασχόλησης και ενδεχόμενες πολιτικές αντιμετώπισής τους

Κολοβού Ειρήνη, Σκαμνάκης Χριστόφορος

Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία των
δομών κοινωνικής προστασίας του Δήμου Αγρινίου –
Η οπτική και ο ρόλος των εργαζομένων

Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις και διαδρομές ένταξης

Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου

Διευθύντρια Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Δρ. Αναστασία Χαλκιά

Κοινωνιολόγος, Διδάσκουσα, Διατμηματικό ΠΜΣ “Media in Refugee / Migration Flows”, NKUA/UAegean

Μάρθα Λεμπέση

Κοινωνική Ερευνήτρια, ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Διευθύντρια του Κέντρου Μελέτης του Εγκλήματος

Περίληψη

Το παρόν κείμενο παρουσιάζει μέρος των ευρημάτων της ποιοτικής έρευνας που διεξήχθη σε πληθυσμό Σύριων προσφύγων αναφορικά με τη βιωμένη πραγματικότητα του ‘ταξιδιού’ προς τη χώρα μας, τη μετ-εγκατάστασή στην Ελλάδα και τις πραγματικότητες και προσδοκίες όπως αυτές νοηματοδοτούνται από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνας. Επιχειρείται να κατανοηθεί η προσφυγική εμπειρία και να αναδυθούν οι επιμέρους πιυχές και επιπτώσεις της σε συνδυασμό με τις υφιστάμενες συνθήκες υποδοχής και ένταξης στην Ελλάδα.

Abstract

This paper presents a part of the findings of a qualitative research conducted on Syrian refugees’ experiences regarding the reality of their ‘journey’ to our country, their re-location to Greece and the realities and expectations as interpreted by the social subjects themselves. The findings that are presented in our study aim to contribute to a meaningful understanding of refugees experiences and help the unearthing of aspects associated to existing conditions of refugees reception and integration in Greece.

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη αναφέρεται στο ‘ταξίδι’ και την ‘μετ-εγκατάσταση’ Σύριων προσφύγων στη χώρα μας. Το υλικό στο οποίο βασίζονται οι αναλύσεις μας προέρχεται από την εκπόνηση ερευνητικού έργου το οποίο διενεργείται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και το Κέντρο Μελέτης του Εγκλήματος (ΚΕΜΕ) σε πληθυσμό Σύριων προσφύγων στην Ελλάδα.¹ Στόχος του έργου είναι η διερεύνηση του πλαισίου υποδοχής και ένταξης του πληθυσμού αυτού στη χώρα και της νοσηματοδότησης της μεταναστευτικής και ενταξιακής εμπειρίας από τους/τις ίδιους/ες. Αρχικά θα αναφερθούμε στο περίγραμμα της έρευνας και στη συνέχεια θα επικεντρωθούμε σε ουσιαστικά ζητήματα τα οποία προέκυψαν από την ποιοτική έρευνα την οποία εκπονήσαμε σε πληθυσμό Συρίων προσφύγων στη χώρα μας. Βασικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη σημαντικών ‘στιγμών’ της μεταναστευτικής εμπειρίας όπως τη βιώνουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί – εν προκειμένω οι Σύριοι – με ιδιαίτερη έμφαση στην βιωμένη πραγματικότητα του ‘ταξιδιού’ προς τη χώρα μας και της μετ-εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Μας ενδιαφέρει κυρίως να ιχνηλατήσουμε τα στάδια της αναχώρησης και των προσδιοριστικών της παραγόντων και του καθεστώτος υποδοχής στη χώρα μας στη βάση της βιοματικής εμπειρίας του υπό διερεύνηση πληθυσμού. Μας ενδιαφέρει επίσης να ανιχνεύσουμε πραγματικότητες και προσδοκίες όπως αυτές νοσηματοδοτούνται από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνας. Τα ζητήματα αυτά που είναι σημαντικά σε μια διενέργεια ποιοτικής έρευνας εντός του ίδιου πολιτισμικού πλαισίου αποκτούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον και αξία ενασχόλησης όταν πρόκειται για πληθυσμούς οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, όπως συμβαίνει στην περίπτωσή μας.

1. Περίγραμμα της έρευνας

Από το 2015 και μετά ιστορικές και κοινωνικές συγκυρίες δημιούργησαν τις προϋποθέσεις εκείνες ώστε ο ευρωπαϊκός νότος να δεχθεί μεγάλο αριθμό προσφύγων και μεταναστών. Οι άνθρωποι αυτοί εγκατέλειψαν τη χώρα καταγωγής τους κυρίως λόγω των εμφύλιων και εθνικών ένοπλων συγκρούσεων, της πολιτικής αστάθειας και κατ’ επέκταση της κατάλυσης ή της απουσίας κράτους δικαίου. Ειδικότερα, στην Ελλάδα σημαντικός αριθμός όσων εξωθήθηκαν σε αναγκαστική μετανάστευση για τους παραπάνω λόγους προέρχονται από την Ασία και, κατά κύριο λόγο, τη Συρία. Συγκεκριμένα οι Σύριοι το διάστημα από το 2013 (έτος έναρξης εξέτασης αιτημάτων ασύλου από την Υπηρεσία Ασύλου) έως το 2018 όχι μόνο υπέβαλλαν τις περισσότερες αιτήσεις ασύλου στην Ελλάδα αλλά παρουσιάζουν, έναντι κάθε άλλης εθνικότητας, το υψηλότερο ποσοστό αναγνώρισης ως δικαιούχοι διεθνούς προστασίας.² Κατά συνέπεια, αναμένεται ότι πολλοί εξ αυτών θα ζήσουν στην Ελλάδα επί μακρόν, συνδιαμορφώνοντας μαζί με τον γηγενή πληθυσμό, ένα καιρίο πολιτειακό, πολιτισμικό και βιοτικό διακύβευμα: την επίτευξη της συμμετοχής τους στις μείζονες

1. Το έργο βρίσκεται υπό εξέλιξη και υλοποιείται από: την Δρα Ιωάννα Τσίγκανου (Διευθύντρια Ερευνών ΕΚΚΕ), την Δρα Αναστασία Χαλκιά (Κοινωνιολόγο, ΝΚΥΑ/ΥΑegean) και την Μάρθα Λεμπέση (Κοινωνική Ερευνήτρια, ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Διευθύντρια ΚΕΜΕ)

2. Υπηρεσία Ασύλου, στατιστικά στοιχεία διαθέσιμα στην επίσημη ιστοσελίδα: http://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2019/10/Greek_Asylo_Service_data_September_2019_gr.pdf

θεσμικές κοινωνικές δομές και την καθημερινή κοινωνική πραγματικότητα. Στη διερεύνησή μας συμπεριλάβαμε αυτούς τους ισχυρισμούς ως μείζονες ερευνητικές ορίζουσες της μελέτης.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω και λαμβάνοντας υπόψη την αναγκαιότητα κατανόησης των κοινωνικών αναπαραστάσεων, των προσλήψεων και των στάσεων του προσφυγικού πληθυσμού για τη χάραξη ορθολογικών πολιτικών ένταξης, εκπονήθηκε ερευνητικό έργο με τίτλο: *Νοηματοδοτήσεις της μετάβασης και της ένταξης: Η περίπτωση των Σύριων προσφύγων στην Ελλάδα*. Στην εν θέματι έρευνα διερευνήθηκαν, μεταξύ άλλων, και ζητήματα όπως: βιώματα της προσφυγικής – μεταναστευτικής εμπειρίας, βιώματα του καθεστώτος υποδοχής, προσλήψεις της Ελλάδας, αλλά και άλλων χωρών, ως τόπων προορισμού και διαμονής, διαδικασίες μετάβασης από τη μια κοινωνία στην άλλη. Δεδομένου ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει έως τώρα, παρά ελάχιστη, βιβλιογραφία συναφούς περιεχομένου, οι ως άνω διερευνήσεις αναμένεται να συμβάλλουν, με νέα και εις βάθος γνώση στα ανωτέρω ζητήματα.

2. Μεθοδολογία και προσέγγιση του πληθυσμού της έρευνας

Η ποιοτική έρευνα μέσω ημιδομημένης συνέντευξης κρίθηκε ως η πλέον κατάλληλη μέθοδος για την προσέγγιση του συγκεκριμένου υπό μελέτη πληθυσμού, διότι παρέχει μία δυναμική και πολυεπίπεδη προσέγγιση κατά την οποία δίδεται η δυνατότητα στο υποκείμενο να αφηγηθεί τη ζωή του όπως αυτή διαμορφώθηκε και διαμορφώνεται σε δύο διαφορετικούς τόπους, φυσικούς και κοινωνικούς, καθώς και να επικεντρωθεί στα κρίσιμα περιστατικά της πορείας της ζωής του τα οποία το ίδιο το υποκείμενο ανακαλεί και επιλέγει ως σημαντικά.³ Περαιτέρω, παρέχεται η δυνατότητα στους ερευνητές να διαμορφώσουν μια ολιστική και όχι αποσπασματική προσέγγιση που πλαισιώνεται από τον κοινωνικό και ιστορικό χρόνο, ο οποίος αναδύεται δυναμικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, διαμορφώνοντας βιώματα και υποκειμενικά νοήματα.

Αξιοποιώντας την προσωπική ποιοτική συνέντευξη, επιλέξαμε την διεξαγωγή μιας ημικατευθυνόμενης συνέντευξης στη βάση όμως ενός αυστηρά προ-καθορισμένου οδηγού ερωτήσεων καθώς ο υπό διερεύνηση πληθυσμός νοηματοδοτεί, συνειρμικά ανακαλεί και στη συνέχεια επικοινωνεί με λόγο ρηματικά και πολιτισμικά διάφορο από τον δικό μας. Η ημικατευθυνόμενη συνέντευξη θεωρήθηκε εξ αρχής και αποδείχθηκε και κατά την ερευνητική διαδικασία ως η πλέον κατάλληλη αλλά και «ασφαλής» επιλογή συλλογής του υλικού, καθώς επιτρέπει τον «έλεγχο» μιας διεργασίας διεπαφής η οποία ενέχει πλήθος ερμηνευτικών κινδύνων και με σημαντικά ζητήματα κατανόησης «ανοικτά». Θελήσαμε με αυτόν τον τρόπο να «περιορίσουμε» τη δική μας «ευαλωτότητα» απέναντι στο άγνωστο, την «έκθεσή μας» απέναντι σε έναν πληθυσμό πολιτισμικά διάφορο αλλά και να «πιθασεύσουμε» κατά το δυνατόν την ηγεμονική προβολή των δικών μας νοηματοδοτήσεων και στερεοτυπικών αναπαραστάσεων επί των ερωτώμενων αλλά και του συλλεγέντος υλικού. Η βασική προπαραδοχή μας ως προς τα ουσιαστικά και μεθοδολογικά αιτούμενα της έρευνας ήταν η προσέγγιση του ερευνητικού μας αντικειμένου λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαιτερότητα που προσιδιάζει σε έναν πληθυσμό προσφυγικό και πολιτισμικά διάφορο με τρόπο που θα εξομάλυνε τις δυσκολίες συνομιλίας και κατανόησης.

3. Βλ. ενδεικτικά: Ναγόπουλος (2017), Τσιώλης (2014).

Στη συνέχεια, η προσέγγιση του πληθυσμού ούτε αυτονόητη ούτε δεδομένη και εύκολη ήταν. Ο εντοπισμός των υποκειμένων της έρευνάς μας διενεργήθηκε με τη βοήθεια πιστοποιημένων διερμηνέων της ίδιας εθνικότητας με τα υποκείμενα της έρευνας και με τη βοήθεια συνεργατών και συναδέλφων οι οποίοι εργάζονται σε διάφορα προγράμματα και δομές φιλοξενίας της χώρας. Καθώς η έρευνά μας βρίσκεται ακόμη σε στάδιο διεξαγωγής, το εξαιρετικά πλούσιο υλικό, τμήμα του οποίου επεξεργαστήκαμε για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, συγκεντρώθηκε στη βάση ποιοτικών προσωπικών συνεντεύξεων με έντεκα (11) Σύριους και Σύριες οι οποίοι είχαν κατά το χρόνο της συνέντευξης τόπο διαμονής την Αθήνα, με συνθήκες στέγασης σε δομές φιλοξενίας ή κατοικίες που παρέχονταν μέσω στεγαστικών προγραμμάτων και ήταν εγκατεστημένοι στη χώρα μας για διάστημα από 3 μήνες μέχρι 2 χρόνια. Αυτά ήταν και τα μοναδικά κοινά κριτήρια ένταξης των κοινωνικών υποκειμένων στον πληθυσμό της έρευνας, καθώς ως προς τα λοιπά χαρακτηριστικά διαπιστώνονται οι εξής διαφοροποιήσεις: ο πληθυσμός μας αποτελείται από 6 γυναίκες και 5 άνδρες Συριακής καταγωγής και εθνικότητας, ηλικίας που εκτείνεται από τα 20 έως τα 55 έτη, μέλη οικογενειών, χρευσάντων, παντρεμένων αλλά και ανύπαντρων, με παιδιά αλλά και χωρίς παιδιά. Προκειμένου μάλιστα να αρθούν στο σημείο αυτό οποιεσδήποτε ενστάσεις ως προς τη συγκρότηση του πληθυσμού της έρευνας τονίζουμε στο σημείο αυτό τα εξής:

Ο προσφυγικός πληθυσμός, ιδιαίτερα των γυναικών και των ανηλίκων είναι δύσκολο να εντοπιστεί με αντικειμενικά ομοιογενή κριτήρια καθώς πρόκειται για πληθυσμό με χαρακτηριστικά 'κινουμένης άμμου'. Οι γυναίκες πρόσφυγες, μάλιστα, εμφανίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες αυτονομημένης 'έκθεσης' στα 'μάτια' της κοινωνιολογικής έρευνας. Συχνά η 'έγκριση' του 'αρχηγού του οίκου' είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την παραχώρηση της προσωπικής συνέντευξης. Αυτός ο πολιτισμικός κώδικας 'ηθών' δυσκολεύει τις κατ' ιδίαν ερωταποκρίσεις. Όμως η ποιοτική έρευνα προσφέρεται για τη διερεύνηση εις βάθος του ειδικού και του συγκεκριμένου, του υποκειμενικού, του δι-υποκειμενικού, των αλληλεπιδράσεων και των επιρροών και όχι του αντικειμενικού, του αντιπροσωπευτικού και του γενικευμένου. Ως εκ τούτων η προσέγγισή μας προσπαθεί να αναδείξει τα ζητήματα που μας απασχολούν σε βάθος, ως μια μελέτη περίπτωσης της Συριακής προσφυγικής εμπειρίας και δεν υπακούει στη ρήτρα της γενίκευσης. Ο τριγωνισμός όμως ο οποίος διενεργήθηκε στο πλαίσιο λειτουργίας της ομάδας έργου ως προς τη μεθοδολογία, το υλικό και την ανάλυσή του διασφαλίζει τα εκέγγυα μιας απαλλαγμένης προσωπικών ιδεοληψιών και προκαταλήψεων κατανόησης και ερμηνείας των διαπλεκόμενων κοινωνικών ζητημάτων.

3. Η πορεία των Συρίων προσφύγων προς την Ελλάδα

3.1 Η αφετηρία

Από το υλικό μας τεκμαίρεται πως η απόφαση για το μεταναστευτικό ταξίδι των Συρίων προσφύγων λαμβάνεται εξαιτίας της γενικευμένης βίας του πολέμου στη Συρία. Τα κοινωνικά υποκείμενα συνθλίβονται μέσα σε μια ζοφερή καθημερινή πραγματικότητα, βομβαρδισμών, καταστροφών, ανταλλαγών πυρών, θανάτων και τραυματισμών. Οι μαρτυρίες του πληθυσμού της έρευνάς

μας αναδεικνύουν μια αβίωτη κοινωνική πραγματικότητα όπου η απειλή κατά της ζωής είναι μια μόνιμη κατάσταση. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε μια γυναίκα ερωτώμενη, *«αυτό που νοιώθω είναι ότι δεν ακούω βομβαρδισμούς, και δεν νοιώθω αυτόν τον φόβο... ότι αυτό είναι πίσω μου»*. Βασικός κινητήριος μοχλός της απόφασης για μετανάστευση λοιπόν είναι να βάλουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόσταση (γεωγραφική και χρονική) από *«αυτό»* που συμβαίνει στην πατρίδα τους. *«Πριν τον πόλεμο τα είχαμε όλα... τίποτε δεν μας έλειπε... Μια χαρά ζούσαμε»*.

Σε κάποιες περιπτώσεις συνήθως προηγούνται μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις εντός της Συρίας, από περιοχές και πόλεις όπου η διαβίωση είναι δύσκολη είτε λόγω αψιμαχιών, είτε λόγω καταστροφής σημαντικών υποστηρικτικών υποδομών (νερού ή ρεύματος) ακόμη και της ίδιας της στέγης των ερωτώμενων και των οικογενειών τους. Σε κάποιες περιπτώσεις οι προηγηθείσες της μετανάστευσης μετακινήσεις εντός Συρίας διενεργήθηκαν είτε 'για να ενωθεί η οικογένεια' μπροστά στους κινδύνους του πολέμου, είτε για την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης εν μέσω πολεμικών επιχειρήσεων σε μεγαλύτερες πόλεις. *«Στη Δαμασκό ήταν καλύτερα, πιο μεγάλη πόλη, η ζωή ήταν πιο εύκολη»*. Η απόφαση για μετανάστευση επίσης λαμβάνεται για τη 'συνένωση της οικογένειας' και την συνάντηση των μελών της, τα οποία έχουν μεταναστεύσει σε προγενέστερους και διαφορετικούς χρόνους, στις χώρες υποδοχής.

Η απόφαση για μετανάστευση λαμβάνεται και διότι τα σχέδια ζωής έχουν πλέον ανατραπεί πλήρως, όπως καταμαρτυρούν οι ερωτώμενοι/νες του πληθυσμού της έρευνάς μας. Οι κατοικούντες σε αγροτικές ή ημι-αστικές περιοχές αισθάνονταν ευάλωτοι καθώς *«δεν υπήρχε πλέον δουλειά»*. Οι περισσότερο μορφωμένοι αναγκάστηκαν είτε να διακόψουν τις σπουδές τους είτε να μην τις ξεκινήσουν καθόλου. *«Ήμουν τριτοετής φοιτητής... Δεν μπορούσα πλέον να παρακολουθήσω τα μαθήματα ... Κινδύνευα από τους τζιχαντιστές... Το ISIS με θεωρούσε οπαδό του Άσσανι. Οι του Άσσανι με θεωρούσαν τζιχαντιστή. Έτσι συμβαίνει με όλους όσοι δεν θέλουν να πάρουν το μέρος κανενός... Σε μια επίθεση κατέστρεψαν το αυτοκίνητό μου. Ευτυχώς δεν ήμουν μέσα... Φοβόμουν να κυκλοφορήσω»*. Για μια από τις γυναίκες ερωτώμενες τα όνειρά της για σπουδές αναιρέθηκαν οριστικά. *«Σκόπευα να σπουδάσω νομικά. Η αδελφή μου είναι γιατρός. Ο άνδρας μου κινδύνευε... Έπρεπε να φύγουμε»*.

Η απόφαση για μετανάστευση σε όλες τις περιπτώσεις οικογενειών (συζύγων με παιδιά) λαμβάνεται όπως δηλώνουν όλοι οι άνδρες ερωτώμενοι του πληθυσμού μας, *«για να ζήσουν τα παιδιά μου καλύτερα»*, *«να τους προσφέρω ένα καλύτερο μέλλον»*, για να *«σπουδάσουν τα παιδιά»*. Από αυτές τις αποστροφές του λόγου των ερωτώμενων αλλά και από την γενικότερη δομή της Συριακής οικογένειας, φαίνεται πως την απόφαση για μετανάστευση την λαμβάνει ο άνδρας, ο σύζυγος, ο πατέρας. Οι γυναίκες, σύζυγοι, μπότερες ακολουθούν, αφού *«το συζητήσαμε»*.

Για 'επιστροφή' ούτε λόγος. Η μεταναστευτική εμπειρία Συριών προσφύγων σήμερα, συνιστά ένα ταξίδι 'χωρίς επιστροφή'. *«Πού να πας;... Οι γονείς μου επέστρεψαν στο πατρικό μου, γιατί η Δαμασκός ήταν πολύ ακριβή και δεν τα έβγαζαν πέρα, ένα σπίτι κατεστραμμένο, χωρίς φως, ούτε νερό... με υφάσματα αντί για τοίχους ή παράθυρα... Απορώ πώς ζουν, πώς επιβιώνουν»*. Η οδύνη του ξεριζωμού αλλά και της νοσταλγίας για ανθρώπους και τόπους που χάθηκαν οριστικά αλλά και για όσους 'έμειναν πίσω' και *«ποιός ξέρει πότε θα τους ξαναδούν ή θα τους ξαναεπισκεφθούν»*, αποτυπώνεται στα πρόσωπα και στο λόγο των ερωτώμενων του πληθυσμού μας, κυρίως μάλιστα των γυναικών.⁴

4. Ερμηνευτικά οι διαφορετικές στάσεις και αντιλήψεις των ανδρών και των γυναικών του πληθυσμού μας στα ζητήμα-

Στη συνέχεια η αφηγηρία για το μεταναστευτικό ταξίδι στην Ελλάδα διέρχεται από τον ενδιάμεσο σταθμό παραμονής για αρκετούς μήνες στην Τουρκία στην αναζήτηση προσωρινής ή περισσότερο μόνιμης ‘εξόδου’ και ‘διεξόδου’ προς τις χώρες τελικού προορισμού. Τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνάς μας περιγράφουν με μελανά χρώματα τόσο το ταξίδι ‘εξόδου’ από τη Συρία όσο και την παραμονή τους στην γείτονα. Η ‘έξοδος’ συνοδεύεται από αβεβαιότητα, ανασφάλεια και φόβο θανάτου. *«Ταξιδέψαμε με τα πόδια νύχτα. ... Ακολουθούσαμε με προσοχή τα βήματα του οδηγού για να μην πατήσουμε τις νάρκες... Προσέχαμε να μην μείνουμε πίσω... Περιπατούσαμε 10-12 ώρες ... Από την κούραση έβλεπα οφθαλμαπάτες... ότι πλησιάζαμε».* Άνδρες ερωτώμενοι αναφέρθηκαν στην εργασιακή τους εκμετάλλευση από τους Τούρκους εργοδότες τους και όσοι έζησαν σε δομές εγκατάστασης προσφύγων στην Τουρκία περιέγραψαν τις συνθήκες *«άθλιες»*.

3.2 Η υποδοχή

Με αυτό το μεταναστευτικό ‘παρελθόν’ προσεγγίζουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί την υποδοχή της χώρας μας. Το καθεστώς υποδοχής βιώνεται με διαφορετικό τρόπο από τα υποκείμενα της έρευνάς μας ανάλογα με την κόπωση του ταξιδιού και το χρόνο άφιξης στη χώρα. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο προγενέστερος χρόνος άφιξης συνοδεύεται με περισσότερο θετική ‘εικόνα’ για το καθεστώς υποδοχής:

«Όταν έφθασα στο νησί ήθελαν να πάρουν το παιδί αφού δεν είχε κανένα χαρτί. Μετά η κόρη μου έστειλε από την Τουρκία χαρτιά. Ήταν πολύ καλοί στο camp... Μου έδωσαν μεγάλη στήριξη. Και νομική στήριξη για το παιδί. Και για τρεις μήνες... μου έδωσαν όλα όσα ήθελα».

«Από ξηρά ήρθαμε. Ήμασταν τέσσερις, δηλαδή τα παιδιά και ο άνδρας μου και βρήκαμε άλλους και μας έδειξαν ... (τα κατατόπια). Μετά φτιάσαμε στα λεωφορεία και πήραμε τα λεωφορεία. Κανείς δεν μας πείραξε».

Αντίθετα όσο οι μεταναστευτικές ροές πυκνώνουν και οι καταυλισμοί υπερπληρούνται, οι μεταγενέστερα αφιχθέντες, τοποθετούνται διαφορετικά ως προς το καθεστώς υποδοχής.

«Είχα ένα όνειρο πως όταν θα έφθανα στην Ευρώπη θα λύνονταν όλα τα προβλήματά μου. Όταν έφτασα στο νησί... το σπίτι ήταν πάλι σκηνή...κουβέρτες...το φαγητό ήταν πολύ χαλασμένο, πολλά σκουπίδια και προβλήματα. Δυο-τρεις φορές χάθηκε η κόρη μου. Αυτό που είχα βάλει στο μυαλό μου, ότι θα λυθούν όλα τα προβλήματά μου, δεν το βρήκα. Ήθελα να ξαναγυρίσω στη Συρία».

τα αυτά εντοπίζονται στο ότι στο υλικό μας συχνά αναδύεται το μοτίβο μιας παραδοσιακής πολιτισμικά συνθήκης στη δομή της Συριακής οικογένειας, όπου στον μεταναστευτικό τόπο όπου εμείς τους προσεγγίσαμε ο άνδρας αναλαμβάνει τον κυριαρχικό του ρόλο στη δομή της οικογένειας ως ο «κυνηγός» και «κουβαλιτής» των αγαθών ο οποίος έχει την ευθύνη για τα του οίκου του και την ίδια στιγμή πρέπει να ‘σταθεί στο ύψος των περιστάσεων’ και να μην καταβληθεί από τη μεταναστευτική εμπειρία, ενώ η γυναίκα εμφανίζεται να απολαμβάνει αυτήν την προστατευτική αγκαλιά, και διαθέτει την πολυτέλεια να εκφράζει την οδύνη της.

«Πρώτα φθάσαμε σε ένα νησί... *Mas έβαλαν όλους σ' ένα χώρο που ήταν για ζώα και όταν ξημέρωσε ήρθε ένα καράβι και μας έβαλαν μέσα, οι άντρες ξεχωριστά από τις γυναίκες... και δεν ξέρω... ήταν μακριά μέχρι να φτάσουμε στο νησί... όπου μείναμε ένα μήνα και...»*

Το καθεστώς υποδοχής βιώνεται με διαφορετικό τρόπο από τα υποκείμενα της έρευνάς μας ανάλογα με την εποχή άφιξης στη χώρα.

«Στο νησί μείναμε 2½ μήνες. Ήταν χειμώνας ήμασταν σε σκηνή, κρύο, βροχή. Και είχαμε και παιδιά. Ένωθε πολύ άσχημα η αδερφή μου γιατί νόμιζε ότι θα μείνουμε συνέχεια έτσι».

«Ήταν πολύ άσχημα. Μείναμε σε σκηνές με το κρύο, όταν φθάσαμε. Οκτώ άτομα σε μια σκηνή. Τρέχαμε για να πάρουμε φωμί, με ουρά, με σπρώξιμο, καμιά φορά δεν προλαβαίναμε να πάρουμε φωμί, άρχιζαν να μαλώνουν».

Το καθεστώς υποδοχής βιώνεται με διαφορετικό τρόπο από τα υποκείμενα της έρευνάς μας ανάλογα με την πρότερη κοινωνικο-οικονομική τους κατάσταση και το κοινωνικό τους κεφάλαιο:

«Αυτό που μου έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν που μου έδωσαν μια μεγάλη σκηνή και μέσα στη σκηνή ήταν κι άλλες οικογένειες. Σε κάθε σκηνή είχε δύο κρεβάτια πάνω και κάτω και στη μέση ένα παραβάν. Και σκεπτόμουν... τώρα άρχισα με αυτό, μετά τι θα είναι, θα είναι χειρότερα; Και αυτό μου έκανε μεγάλη εντύπωση. Έφτιασα για να πάρω δύο κρεβάτια με ένα χώροισμα;».

Οι Σύριοι πρόσφυγες που διασφαλίζουν στέγη μέσω προγραμμάτων στέγασης σε διαμερίσματα τονίζουν διαφορετικές πτυχές του καθεστώτος υποδοχής:

«Άλλαξα σπίτι... αυτό είναι το τέταρτο σπίτι. Δεν ξέρω πού να πάω... Ομόνοια, Παπσίων, Κυψέλη... Δεν ξέρω πού να πάω... Θέλω να πάω στη Γερμανία, στα παιδιά μου».

«*Mas έδωσαν ένα σπίτι για να πάμε να κοιμηθούμε και μας είπαν αυτό είναι το μέλλον μας... Όχι, είπε ο άνδρας μου, περιμένουμε το καλύτερο... κι εγώ έκανα πολύ υπομονή μέχρι να βρούμε το καλύτερο».*

Το σημαντικότερο εύρημα της ποιοτικής μας έρευνας αφορά τη βιωμένη πραγματικότητα του καθεστώτος άφιξης και μακράς παραμονής στην Ελλάδα του προσφυγικού πληθυσμού των Συριών της μελέτης μας. Όπως διαπιστώθηκε ο πληθυσμός μας αναμένει πολλούς μήνες τη διευθέτηση των διαδικασιών εξέτασης ασύλου προκειμένου να πραγματοποιήσει τα μελλοντικά σχέδια ζωής του. Ως αποτέλεσμα παραμένει σε μια συνθήκη παρατεταμένης αναμονής και διαμονής σε καθεστώς υποδοχής. Τα σχετικά δεδομένα μας οδήγησαν στην υιοθέτηση μιας νέας εννοιολογικής κατηγορίας την οποία ονομάσαμε *καθεστώς παρατεταμένης υποδοχής*. Οι εννοιολογικές παράμετροι αυτής της κατασκευασμένης έννοιας υποστασιοποιούνται εργαλειακά με θεσμικές και κοινωνικές πρακτικές υποδοχής, παραμονής και 'ένταξης' στη χώρα που παραπέμπουν σε

μια κοινωνική κατάσταση διαρκούς αναμονής για πληθυσμούς με μετέωρο και συχνά αμφισβητούμενο κοινωνικό status.⁵

Αυτό το *μετέωρο* κοινωνικό status των μεταναστευτικών πληθυσμών συνδέεται με τη *δυστοπική*, θα λέγαμε, κοινωνική τους θέση στο σύστημα κοινωνικής διαστρωμάτωσης της χώρας υποδοχής.⁶ Ακολουθώντας την εννοιολόγηση του Park⁷ περί μεταναστευτικών πληθυσμών ως πληθυσμών που ζουν στα όρια και τα περιθώρια του κοινωνικού σχηματισμού ανήκοντας στο «πουθενά», συχνά «χωρίς χαρτιά», στεγαζόμενοι σε «τόπους μη κατοικίας», πληθυσμοί χωρίς εισόδημα ή ιδιοκτησία, μπορούμε να θεωρήσουμε πως οι πληθυσμοί αυτοί ακολουθούν ένα εξαιρετικά *ιδιόμορφο* πρότυπο κοινωνικής κινητικότητας εντός των συνόρων της χώρας στην οποία φιλοξενούνται το οποίο προκαλεί τα συχνά θεωρούμενα ως αυταπόδεικτα θεωρητικά ερμηνευτικά σχήματα της ανοδικής ή καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας.⁸

Παρά το γεγονός ότι από την ποιοτική μας έρευνα σε πληθυσμό Συριών μεταναστών δεν μπορούμε να γενικεύσουμε για το σύνολο του μεταναστευτικού –προσφυγικού πληθυσμού, τα δεδομένα μας ενισχύουν εμπειρικά δεδομένα προγενέστερων ποσοτικών και ποιοτικών διερευνήσεων⁹ ως προς το επιστημολογικό κενό που διαπιστώνεται τόσο στην εννοιακή όσο και την επιχειρησιακή διάσταση της κινητικότητας και της κοινωνικής θέσης των πληθυσμών αυτών. Οι άνθρωποι που μεταναστεύουν συνήθως κινούνται στο «ενδιάμεσο» δύο ή/και περισσότερων κοινωνικών τύπων και γεωγραφικών χώρων. Έτσι, είναι δύσκολο να εννοιολογηθούν ως *προσεδαφισμένες οντότητες*, θα λέγαμε, στον αενάως και δυναμικά μεταλλασσόμενο κοινωνικό σχηματισμό της χώρας υποδοχής, εν προκειμένω, της χώρας μας. Είναι δύσκολο επίσης να εννοιολογηθούν ως *περιθωριοποιημένες* οντότητες, ιδιαίτερα στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό του οποίου η ταξική διάρθρωση και κοινωνική διαστρωμάτωση δεν έχει μελετηθεί παρά μόνο αποσπασματικά και σε γεωγραφικά περιχαρακωμένους περιοχές.

Ως εκ τούτων, η ιδέα του Park για τη *μετέωρη κοινωνική θέση* των μεταναστών μας οδήγησε - αντί για την χρήση ενός παν-γενικεύοντος εννοιολογικού ορισμού («omnibus concept») - στην επινόηση και χρήση μιας «ενδιάμεσης – έννοιας»¹⁰ περισσότερο κατάλληλης για τη θεωρητική και επιχειρησιακή κατανόηση της κοινωνικής θέσης και κατάστασής τους στη χώρα μας αλλά και της κατανόησης του ποιοτικού υλικού της έρευνάς μας. Η διατύπωση της ενδιάμεσης έννοιας του *καθεσιώτος παρατεταμένης υποδοχής* μας βοήθησε να προσεγγίσουμε τα δεδομένα μας χωρίς προσφυγή σε προβληματικές επιχειρηματοποιήσεις θεωρητικές προσλήψεις και να αντιμετωπίσουμε ερμηνευτικά το υλικό μας χωρίς να το υποτάσσουμε σε προκατασκευασμένες εννοιολογήσεις. Επιτρέποντας στο υλικό να μας «μιλήσει» με την αυθεντικότητα της εμπειρικά

5. Υπενθυμίζουμε το “limbo social status”, του Park (1928) και την πρακτική διέλευσης γνωστής ως “transit” των διαρκώς μετακινούμενων πληθυσμών. Βλ. ενδεικτικά : Tsiganou (2015), Ashford (1988), Balourdos & Tsiganou (2013), Barth (1969), Bauman (1988), Blau (1956), Golovensky (1952), Green (1947), Turner (1964), Βεντούρα (2011), Ξυπολιτάς (2019), Χυπολιτάς (2017).

6. Tsiganou (2015).

7. Park (1928).

8. Tsiganou (2015).

9. Βλ. ενδεικτικά Μπαλούρδος Δ & Ι. Τσίγκανου, (2013), καθώς και την υπό έκδοση ερευνητική έκθεση STUDY FOR THE JOINT RESEARCH CENTRE, Science-meets-Parliament project, “From reception to integration: migrant populations in Greece during and in the aftermath of the crisis”, Athens, EKKE, 2019.

10. Μουζέλης Ν., (1978), σ. 150.

θεμελιωμένης θεωρίας («grounded theory»,¹¹ ανασκευάσαμε τη βιωμένη πραγματικότητα της άφιξης και υποδοχής των Σύριων προσφύγων στη χώρα μας η οποία συμπυκνώνεται στα εξής:

Η πορεία των Συρίων προσφύγων από τους τόπους καταγωγής στον τόπο μας χαρακτηρίζεται από μια αέναη κίνηση προς τη χώρα μας αλλά και στο εσωτερικό της: από το σημείο άφιξης σε σταθμούς πρώτης υποδοχής («hot spots» ή «camps») και από εκεί σε σταθμούς ή «δομές» δεύτερης υποδοχής.

«Πρώτα φτιάσαμε σε ένα νησί – σταθμός πρώτης υποδοχής – ... μετά από μήνες ήλθαμε εδώ (δομή φιλοξενίας - δεύτερης υποδοχής - του προγράμματος «ΕΣΤΙΑ») ... Μετά, όταν τελειώσει το πρόγραμμα... δεν ξέρω...»

«Από τον Μάρτιν (2019) καθίσαμε δύο μήνες στο σχολείο αλλά μετά μας έδωσαν μέσω οργανώσεων ένα σπίτι και τώρα μένω στο σπίτι»

«Άλλαξα σπίτι... αυτό είναι το τέταρτο σπίτι...»

«Δεν θυμάμαι ακριβώς πότε έφθασα στην Ελλάδα... Μετά από δύο μήνες θα είναι δύο χρόνια...»

«Εκεί έμεινα [Καρά Τεπέ] για 13 ημέρες και μετά μας είπαν ότι θα πάτε στην Αθήνα, σε ένα σπίτι με τρία δωμάτια. Αυτό που ξέρω είναι ότι έφτασα στις 4 Μαρτίου του 2018... Περίπου πριν ένα χρόνο και δύο μήνες. Και μέχρι να γίνει η συνέντευξή μου πρέπει να περάσει άλλος ένας χρόνος και ένας μήνας».

Μέχρι την παραχώρηση των κατά περίπτωση αναγκαίων εγγράφων ή/και ασύλου, η παραμονή χαρακτηρίζεται εντός από διαρκή αβεβαιότητα και από αέναη κινητικότητα: κινητικότητα από και προς σταθμούς, από και προς αρμόδιες υπηρεσίες. Κινητικότητα φυσική, (για αναζήτηση εργασίας ή για τα αναγκαία) κινητικότητα φανταστική και νοητή. Ταξίδια του νου, ταξίδια συναισθημάτων, νοσταλγία για τη χώρα καταγωγής, γι' αυτούς που έμειναν πίσω, γι' αυτούς που ζουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

«Έχω επαφές με νοσοκομεία... λόγω ασθένειας των δίδυμων παιδιών μου... Έρχομαι εδώ (σε ΜΚΟ)... κλείνω ραντεβού και κάποιος (διαμεσολαβητής)... από δω με παίρνει και με πάει».

«Πήγα σε υπηρεσίες για ΑΜΚΑ και ΑΦΜ πήγα στα νοσοκομεία και στο ΠΑΙΔΩΝ (αναφέρεται από τη διερμνεία) που πήγα για το παιδί... Με ένα φίλο που μιλάει ελληνικά»

«Χρειάστηκε να πάω ... για να φτιάξω τα χαρτιά μου ... και για νοσοκομείο... Με βοήθησαν αυτοί που μένουν κάτω. Δεν ξέρω να πάω μόνη μου. Έχω πολύ φόβο, έχω ζάχαρο και ένα νεφρό μόνο. Έχω πολλά προβλήματα. Δεν θέλω να κυκλοφορώ. Εάν συμβεί κάτι... είναι μικρή η κόρη μου»

«Πάω στα νοσοκομεία. Και σήμερα πήγα για να βγάλω ΑΦΜ για την γυναίκα του με έναν αδελφό.

11. Glaser, B., & Strauss, A., (1967).

Αφού έμενα εκεί στην Ομόνοια και έπρεπε να κάνω αλλαγή... πήγα με έναν εξάδελφο που μιλάει αγγλικά και μας βοήθησε»

«Τώρα που είμαι έγκυος, έχω πάει δύο φορές στο Αλεξάνδρα. Και τώρα έχουν δυσκολέψει τα πράγματα γιατί δεν έρχονται στο σπίτι από το Πρόγραμμα και δεν ξέρω τί να κάνω»

«Πήγα στο ΙΚΑ/ΟΑΕΔ έφτιαξα τα χαρτιά δεν είχα βοήθεια. ΜΟΝΟΣ ΜΟΥ! Μόνος μου πάω συνέχεια... Όταν πάω σε κάποια υπηρεσία παίρνω διερμηνέα μαζί μου αλλά όταν ψάχνω για δουλειά πάω μόνος μου»

Η αναμονή προσδίδει παράταση στην υποδοχή, μια υποδοχή με διαρκή παράταση σχεδίων μετάβασης και επαν-εγκατάστασης. Τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνάς μας βιώνουν μια μοναδική εμπειρία του «διπνεκούς», όπου τίποτε δεν ολοκληρώνεται στο παρόν, όλα μετατίθενται στο μέλλον και όλα τελούν υπό αίρεση.

«Είχα ένα όνειρο πως όταν θα έφθανα στην Ευρώπη θα λύνονταν όλα τα προβλήματά μου... Αυτό που είχα βάλει στο μυαλό μου, ότι θα λυθούν όλα τα προβλήματά μου, δεν το βρήκα. Ήθελα να ξαναγυρίσω στη Συρία».

«Τι να κάνουμε έτσι είναι... Η προοπτική... Δεν έχουν πει τίποια».

3.3 Τόπος εδώ, τόπος αλλού, «ου τόπος»!

Τα δεδομένα μας προτείνουν πως η Ελλάδα δεν αποτελεί τόπο τελικού προορισμού για τους περισσότερους από τους Σύριους της μελέτης μας, παρά το γεγονός ότι κάποιοι αισθάνονται τη χώρα μας σαν τόπο 'οικείο', καθώς «το κλίμα, είναι σαν τη Συρία». Έτσι ο νόστος γίνεται περισσότερο υποφερτός. Ο προορισμός όμως είναι για τόπους άλλους οι οποίοι προσφέρουν ευοίωνες προοπτικές κυρίως για το «μέλλον των παιδιών»:

«Δεν έχω σκοπό να μείνω εδώ. Για το μέλλον του παιδιού έχω σκεφθεί να πάω αλλού. ... Στην Ιρλανδία... Έφαξα στο ίντερνετ και βρήκα ότι είναι το καλύτερο για το παιδί να πάει Ιρλανδία. Δίνουν μεγάλη σημασία στα παιδιά και για το μέλλον του παιδιού είναι καλύτερα να πάω εκεί».

«Πρώτα να πάμε σε άλλη χώρα για καλύτερη ζωή... Να πάνε τα παιδιά στο σχολείο, να μεγαλώσουν... Μόνο τα παιδιά είναι τώρα. Δεν έχω κανένα σκοπό για μένα. Να μεγαλώσουν...»

Άλλοι προσβλέπουν σε μια οικογενειακή συνένωση:

«Θέλω να πάω στη Γερμανία, στα παιδιά μου».

Η χώρα μας στο φαντασιακό των ερωτώμενων προβάλλει ως ένας εύκολα προσβάσιμος ενδι-

άμεσος σταθμός για την απόκτηση των απαραίτητων δικαιολογητικών που θα διευκολύνουν την ένταξή τους σε μια άλλη ευρωπαϊκή χώρα (συνήθως Γερμανία, Ολλανδία, Γαλλία). Η βιωμένη όμως πραγματικότητα της παρατεταμένης υποδοχής και παραμονής εντείνει την αγωνία και τις ανησυχίες τους και δυσκολεύει την πορεία ένταξής τους τόσο στον τόπο μας όσο και σε τόπους άλλους.

Η ένταξη των προσφύγων είναι μία πολυδιάστατη πρακτική, που αφορά παράλληλα το οικονομικό και υπό ευρεία έννοια το κοινωνικό πεδίο. Πολλοί παράγοντες συμβάλλουν στην ομαλή ένταξη των προσφύγων, συμπεριλαμβανομένων των εμπειριών τους, της σωματικής και ψυχικής τους υγείας και βεβαίως της κοινωνικής υποστήριξης που λαμβάνουν. Γενικότερα, διαφαίνεται έλλειψη κατανόησης της ποικιλομορφίας των εμπειριών που φέρουν οι πρόσφυγες μαζί τους και των δεξιοτήτων που τους χαρακτηρίζουν (Kuschminder, 2017). Η ένταξη των προσφύγων είναι μια διαδικασία δύο όψεων, ανάλογα με το πόσο επινοητικό είναι το άτομο και πόσο ανοιχτό είναι η κοινωνία (Strang & Ager, 2010). Υπό την έννοια αυτή και οι δύο πλευρές, αλλοδαποί και ημεδαποί, διατηρούν έναν ενεργητικό ρόλο καθ' όλη τη διαδικασία. Εξάλλου, οι πρόσφατες εξελίξεις στην χάραξη πολιτικών παγκοσμίως αντιμετωπίζουν την ένταξη ως κάτι στο οποίο όλα τα μέλη της κοινωνίας συμμετέχουν και για το οποίο υπάρχει κοινή ευθύνη (Clarsley & Spencer, 2019).¹² Προσεγγίζοντας το θέμα της ένταξης περισσότερο ταξινομητικά, σημειώνονται τέσσερις μεγάλες κατηγορίες δεικτών (Boswell, 2003):

1. *Πολιτισμικοί* (γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, μερική κατανόηση της κοινωνίας της και σεβασμός των βασικών της κανόνων).
2. *Κοινωνικοί* (συμμετοχή στην εκπαίδευση και σε βασικούς κοινωνικούς θεσμούς).
3. *Οικονομικοί* (πρόσβαση στην αγορά εργασίας, απασχόληση).
4. *Πολιτικοί* (ισοδυναμεί με το τελικό στάδιο της ένταξης – το δικαίωμα ψήφου, το οποίο συνήθως αποκτάται μέσω της πολιτογράφησης).

Στη βάση αυτών των δεικτών προχωρήσαμε και στην αποτίμηση των πληροφοριών μας για την πορεία προς την ένταξη των κοινωνικών υποκειμένων του πληθυσμού μας.

3.4 Η πορεία προς την ένταξη

Μεγάλη είναι η απόσταση που χωρίζει τα θεωρητικά ταξινομητικά σχήματα από τη βιωμένη κοινωνική εμπειρία. Τα σχετικά δεδομένα της έρευνάς μας αναδεικνύουν μια σειρά από 'παράδοξα' τα οποία δυσκολεύουν αν δεν αναιρούν πλήρως την ενταξιακή διαδικασία 'εν τοις πράγμασι'. Έτσι, στο πεδίο της απασχόλησης το οποίο συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο της ένταξης στην αγορά εργασίας, διαπιστώσαμε τις παρακάτω αντινομίες και τα παράδοξα:

Για τον πληθυσμό των Συρίων προσφύγων η ένταξη στην αγορά εργασίας παραμένει στις

12. Η αλήθεια είναι ότι στο πεδίο της δημόσιας συζήτησης παρατηρείται μία έντονη 'πολεμική' όσον αφορά την επιλογή των όρων (ένταξη, αφομοίωση, πλουραλισμός κ.ά.), η οποία συχνά δεν αφορά την ουσία αλλά τις λέξεις που θα χρησιμοποιηθούν ανάλογα με τις κρατούσες πολιτικές ιδέες (Schnapper, 2008, σ. 40). Για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό να διακρίνουμε μεταξύ της ένταξης «ως ζητούμενο ή αποτέλεσμα δημόσιων πολιτικών και της ενσωμάτωσης ως επιστημονικού όρου που εκφράζει μια κοινωνική διαδικασία και περιέχει περιγραφή καταστάσεων και ανάλυση κοινωνικών σχέσεων» (Schnapper, 2008, σ. 55).

νοηματοδοτήσεις των ιδίων ουδέτερη ως προς το φύλο. Όμως σε συνθήκες 'σπανιότητας πόρων' ανιχνεύεται η παραδοσιακή στερεοτυπική αντίληψη της γυναίκας 'τροφού' που έχει καθήκον να 'μείνει στο σπίτι για να φροντίσει τα παιδιά της'.

«Και τα παιδιά πού θα τα πάω; Ο άντρας μου λέει αυτό που θέλω είναι να είσαι καλά, να είσαι με τα παιδιά και εγώ θα δουλεύω μέρα νύχτα για να είμαστε καλά».

Ο πληθυσμός που διερευνήσαμε είναι ένας πληθυσμός που χαρακτηρίζεται από 'από-ειδίκευση' καθώς παραμένει εξαιρετικά μεγάλο διάστημα «χωρίς δουλειά». Όπως ένας ερωτώμενος το έθεσε:

«Δεν υπάρχει δουλειά... Αύριο που θα πάρουμε την άδεια παραμονής, θα μας κόψουν το επίδομα και θα πουν να πάτε μόνοι σας να βρείτε δουλειά, να πληρώσετε».

Ανιχνεύεται επίσης το επιχείρημα που έχει αναδειχθεί σε έρευνες για το μεταναστευτικό ζήτημα ότι η συμβολή των μεταναστευτικών πληθυσμών στην ελληνική οικονομία και την αγορά εργασίας είναι πολύ θετική, το εργατικό όμως δυναμικό των μεταναστών είτε παραμένει ανεκμετάλλευτο είτε εντάσσεται στη μαύρη αγορά και την άτυπη εργασία ως ένα δυναμικό «χωρίς χαρτιά» και άρα πρόσφορο για κάθε είδους εκμετάλλευση όχι μόνο από το ντόπιο εργοδοτικό κατεστημένο αλλά και τα εκμεταλλευτικά δίκτυα αλλοδαπών και ομοεθνών τους (Μπαλούρδος & Τσίγκανου, 2013, Τσίγκανου & Μαράτου-Αλιπράντη, 2014, Βαρουξή κ.ά, 2009). Αυτές οι πρακτικές «ένταξης» αντιτίθενται τόσο σε κάθε έννοια ενταξιακής πολιτικής αλλά και ανθρωποδικαιωματικής προστασίας. Ως αποτέλεσμα στην ήδη βιωμένη τραυματική εμπειρία του προσφυγικού ταξιδιού προστίθεται, ένα ακόμη τραύμα, αυτό της βιωμένης κοινωνικής πραγματικότητας των σύγχρονων μορφών ανισότητας και αποκλεισμού. Αυτά τα ζητήματα τα θέτουν με χαρακτηριστικό και εύγλωττο τρόπο οι ερωτώμενοί μας:

«Η Ελλάδα πρέπει να εκμεταλλευτεί εμάς, δηλαδή όλο να μας προσφέρει και να μην κερδίζει τίποτα; Πρέπει να τις προσφέρουμε και εμείς κάτι, να κάνουμε κάτι, αυτό».

«Εδώ πρέπει να μας κοιτάξουν ότι έχουμε υποφέρει αρκετά... Εγώ δέχτηκα στις φυλακές βασανιστήρια. Έχω δει να κόβουν κεφάλια... έχουμε ταλαιπωρηθεί πάρα πολύ, υποφέρουμε πολύ πρέπει να δουλέψουμε να βγούμε στην κοινωνία θέλουμε υποστήριξη γι' αυτό... Και τώρα κάθομαι στο δωμάτιο τόσες ελεύθερες ώρες να βγω έξω και τί να κάνω;».

«Εδώ ... η κεντρική υπηρεσία κανονικά πρέπει να μας υποστηρίξει ψυχολογικά να μας βοηθήσουν για δουλειά τώρα... Αυτή (μάλλον η υπεύθυνη της δομής) κάθεται όλη μέρα μόνο κλείνει ραντεβού για τον γιατρό. Όταν κλείσει τα ραντεβού τελείωσε η δουλειά της και έχει άλλη. Πρέπει να κάτσει να ψάξει για δουλειά να με ρωτάει εμένα τι θέλω, να με γνωρίσει καλύτερα τί μου χρειάζεται... πώς να ζήσω».

«Δούλεψα σε έναν Κούρδο. Στο τέλος είπα θέλω λεφτά. Αυτός είπε... Δεν έχω λεφτά να σου δώσω. Δεν είναι εδώ η χώρα σου. Να φύγεις από εδώ... Εγώ δεν μπορώ να ζητάω τα δικαιώματά μου».

Από την άλλη πλευρά εντοπίζεται ένα υποκριτικό «παιχνίδι» στην ενταξιακή διαδικασία το οποίο επίσης έχει αναδειχθεί σε προγενέστερες έρευνες σύμφωνα με τις οποίες κατά την εφαρμογή της στρατηγικής ένταξης στη χώρα, «η ένταξη καταλήγει να σημαίνει μη ένταξη».¹³ Ανάλογα ευρήματα εντοπίσαμε στην έρευνά μας υπό τη μορφή ‘παράδοξων’ και ‘αντινομιών’ τα οποία εντοπίζονται στον ίδιο τον λόγο του πληθυσμού της έρευνάς μας ο οποίος σε κάποιες περιπτώσεις εκφράζει ρητά απόγνωση που εδράζεται στον ανορθολογισμό του συστήματος και προσφέρει έδαφος σε ισχυρισμούς περί προσχηματικής, δηλαδή, υποκριτικής, ενταξιακής διαδικασίας.

«Θέλω να δουλέψω και ψάχνω για δουλειά (καθώς) ... η δουλειά μου χρειάζεται... (Όμως για να βρω δουλειά) ... πρέπει να ξέρω την ελληνική γλώσσα!».

«Στη Γερμανία ξέρω ότι αν θα πάω εκεί θα με στείλουν να μάθω τη γλώσσα θα σπουδάσω και μετά θα μου προσφέρουν εργασία. Θα μου βρουν αυτοί εργασία. Και αν δεν μου αρέσει θα πάω σε μια άλλη δουλειά... (Στην Ελλάδα), όλες οι οργανώσεις αυτή τη δουλειά κάνουν προσφέρουν φαγητό βοηθάνε με τους γιατρούς δεν βοηθάνε με τη γλώσσα. Πώς με βοηθάνε να πάρω άδεια παραμονής χωρίς να ξέρω τι γλώσσα; Δεν πρέπει να με στείλουν σε ίδρυμα, σε σχολή να μάθω τη γλώσσα;».

Τα εσωτερικά δομικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού – προσφυγικού ζητήματος τα οποία παραπέμπουν σε ανομοιογενείς εθνοτικά και κοινωνικά πληθυσμούς που ταξιδεύουν αναγκαστικά για να ξεφύγουν από μια διαφοροποιημένη ανά μεταναστευτικό πληθυσμό αλλά – πάντως - αβίωτη συνθήκη στις χώρες τους αναδύονται συχνά στην επιφάνεια ως ‘ενδο-μεταναστευτικές ή ενδο-προσφυγικές συγκρούσεις’ που εντείνουν τη δυσκολία ‘ένταξης’ αλλά διευκολύνουν τη ρητή ή υπόρητη έκφραση αιτημάτων:

«Από τις χώρες που έρχονται... δεν έχουν προβλήματα με πόλεμο π.χ. Αφγανιστάν, Ιράκ, δεν έχουν τόσα προβλήματα σαν κι εμάς».

«Η εταιρεία είχε μια εργολαβία να στρώσει γκαζόν σ’ ένα κήπο και μου είπαν ότι έχουν δουλειά για ένα μήνα. Δεν έχουμε παραπάνω. Εκεί στη δουλειά, ήξερα λίγα αγγλικά και οι άλλοι όλοι οι εργάτες στο φυτώριο ήταν Έλληνες και δεν ήξεραν τίποτα για τους Σύριους. Με γνώρισαν και απέκτησαν καλή εντύπωση για τους Σύριους. Εγώ θέλω το καλό για τους ανθρώπους, για τους Αφγανούς και τους άλλους, αλλά να κοιτάξουν ότι αυτός έχει πιο πολύ ανάγκη, ο Σύριος».

Στην πορεία προς την ‘ένταξη’ η εκπαίδευση και η γνώση της γλώσσας / γλωσσών αναδεικνύονται και από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνάς μας ως σημαντικοί δείκτες ‘ένταξης’, Παράλληλα όμως, η βιωμένη κοινωνική πραγματικότητα αναδεικνύει και τα σχετικά εμπόδια: Κάποιες φορές τα σωρευμένα τραύματα της προσφυγικής εμπειρίας, άλλες φορές η αυτονομία

13. Βλ. σχετικά Τσίγκανου Ι. κ.ά.: Ενδιάμεσες και τελικές Εκθέσεις στο πλαίσιο υλοποίησης του ερευνητικού έργου με τίτλο Δράση 2.1/11: «Μελέτες/Έρευνες στα πεδία της μετανάστευσης και της ένταξης νομίμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών», Έργο 2.1.α/11: Χαρτογράφηση των υφιστάμενων δομών που παρέχουν υπηρεσίες ένταξης σε Υ.Τ.Χ στην ελληνική επικράτεια καθώς επίσης και καταγραφή των αναγκών για ανάλογες δομές, σε συνεργασία με το Χαροκόπειο Παν/μιο, ΕΤΕ / ΥΠΕΣ / 2011 (περίοδος υλοποίησης 2011-2013).

δυσκολία της ελληνικής γλώσσας, η ευθύνη της μητρότητας και της ανατροφής των παιδιών (ιδιαίτερα για τις γυναίκες), η σωρευμένη κούραση του χρόνου αναμονής ‘των χαρτιών’ αλλά και του απαιτητικού χρόνου σπουδών, καθώς και οι χωρικές αποστάσεις σε ένα άγνωστο τοπίο οίκησης και μετακίνησης, κυρίως όμως εμπρόθετη δράση μετοίκησης σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα, είτε αναιρούν σχέδια εκμάθησης της γλώσσας μας, είτε στρέφουν την εκπαιδευτική επένδυση προς μια γλώσσα περισσότερο χρηστική και χρήσιμη ως προς τα σχέδια ζωής τους.

«(Η παρακολούθηση κάποιου εκπαιδευτικού προγράμματος), ... Χρειάζεται, αλλά με την ψυχολογική κατάσταση που είμαι εδώ, δεν μπορώ... Σε έξι μήνες θα μάθω. Επειδή δεν είμαι αγράμματος, σε έξι μήνες μπορώ να μάθω τη γλώσσα».

«Πήγα για να κάνω μάθημα πρώτη φορά και ένοιωθα ότι δεν μπορεί αυτή η γλώσσα (η ελληνική) να μπει καθόλου στο μυαλό μου. Σιαμάτσα και πήγα για να μάθω αγγλικά».

«Έμαθα από την κόρη μου. Η κόρη μου περπατάει στον δρόμο και χαιρετάει τον κόσμο και λέει ‘γεια σου’, ‘γεια σου’. ... Ήθελα πολύ να μάθω (ελληνικά) αλλά αμέσως έμεινα έγκυος και δεν μπορώ να περπατάω για να πηγαίνω στα μαθήματα».

«Όταν ήρθα εδώ, από Ομόνοια, ήταν μακριά... (τα μαθήματα Αγγλικών)... Έφτασα εδώ και συνέχιζα. Αλλά αφότου γεννήθηκε το παιδί έπρεπε να είμαι στο σπίτι να βοηθάω τη γυναίκα μου. Σιαμάτσα για λίγο... Όταν ξαναπήγα δεν καταλάβαινα τίποτα και σιαμάτσα. (Παρακολούθησα) ... για μήνες, δεν ξέρω ακριβώς. Ήταν για δύο φορές την εβδομάδα»

«Έφτασα εδώ έγκυος, με δύο παιδιά πώς να παρακολουθήσω; Αν μπορούσα... θα παρακολουθούσα Ελληνική γλώσσα, γιατί θέλω να επικοινωνώ με τους ανθρώπους».

«Πάω σε ένα μάθημα αγγλικών και δεν ξέρω εάν θα συνεχίσω ή όχι... Ξέρετε με τα παιδιά και τον άνδρα μου... δεν μπορώ να τα αφήσω... Βρήκα μια ευκαιρία ... εδώ κοντά... Πηγαίνω. Μόνο γυναίκες και παιδιά πάνε εκεί. Μαθαίνω εκεί αγγλικά».

«(Δεν μαθαίνω ελληνικά καθώς)... οι Έλληνες τώρα άρχισαν να μιλούν αραβικά... Έχει εδώ έναν φαρμακοποιό και πάω να αγοράσω φάρμακα, κι αυτός άρχισε να λέει λέξεις στα αραβικά».

Επιπρόσθετα, στις νοσηματοδοτήσεις των κοινωνικών υποκειμένων της έρευνάς μας για το ήδη αποκτημένο εκπαιδευτικό κεφάλαιο και την κεκτημένη πολυγλωσσία ανιχνεύονται όψεις ‘πολιτισμικής σύγκλισης’ ανάμεσα σε ‘εμάς’ και τους ‘άλλους’ καθώς εντοπίζονται συμβολικές όψεις και συγκροτημένες οντολογικές απόψεις για το ρόλο των εκπαιδευτικών προσόντων όχι μόνο στην ‘ένταξη’ σε έναν νέο κοινωνικό σχηματισμό αλλά και στους μηχανισμούς ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και κοινωνικής καταξίωσης.

Έτσι,

«Τα παιδιά πηγαίνουν σχολείο».

«Τα παιδιά μου θέλω να μάθουν... Ό,τι να μάθεις καλό είναι. Για να γίνεις γιατρός, χρειάζεται μελέτη».

Η κοινωνική δικτύωση αμβλύνει την τραυματική προσφυγική εμπειρία. Οι σχετικά περιορισμένες όμως κοινωνικές επαφές σχεδόν αποκλειστικά με συγγενείς και ομοεθνείς θέτουν επιπρόσθετα εμπόδια στην 'ένταξη'. Εξαίρεση αποτελούν «τα παιδιά» τα οποία κοινωνικοποιούνται στην ανακουφιστική κοινωνικοποιητική αγκαλιά ενός ελληνικού σχολείου:

«Στην πολυκατοικία μας υπάρχει μια κυρία που μας αντιμετωπίζει με ... καχυποψία... Άλλοι όμως όχι».

«Τα παιδιά ... στην αρχή βρήκαν δυσκολία στο σχολείο γιατί δεν ήξεραν τη γλώσσα. Αλλά μετά που έμαθαν τη γλώσσα βρήκαν φίλους. Το Πάσχα που έκλεισαν τα σχολεία, περίμεναν να ξαναοίξουν για να δουν τους φίλους τους. Όταν ήταν κλειστά τα σχολεία δεν έβλεπαν κανέναν από τους φίλους τους, γιατί δεν γνωρίζω τους γονείς τους αλλά τα βγάζω βόλτα και βλέπουν άλλα παιδιά... Έχουμε έναν φίλο από Συρία και οι υπόλοιποι είναι Έλληνες... Ένας άλλος δεν θυμάμαι από ποια χώρα είναι».

3.5 Οι προοπτικές

Η εμπρόθεση δράση των κοινωνικών υποκειμένων της έρευνάς μας υποδηλώνει μια αποτυχημένη κοινωνική ένταξη στη χώρα μας. Αυτό γίνεται φανερό κυρίως από τις τοποθετήσεις των ερωτώμενων αναφορικά με τα σχέδια ζωής τους. Σε αυτές ανιχνεύονται συχνά στοιχεία 'παραίτησης'.

«Δεν αποφάσισα ... τίποτα».

«Δεν έχω κανένα σκοπό για μένα».

Στο λόγο των ερωτώμενων όμως κυρίως ανιχνεύονται στοιχεία 'φυγής'. Η 'φυγή αυτή συντελείται με διάφορους τρόπους. Ανιχνεύεται σε ίχνη μοιρολατρίας, που εκφέρεται με παθητικότητα μπροστά στην αδυσώπητη μοίρα των ανθρώπων και στην δύναμη του πεπρωμένου. Συχνή στην περίπτωση αυτή είναι η επίκληση του θείου :

«Δεν μπορώ. Ξέρω ότι είναι πάρα πολύ δύσκολο να τα καταφέρω».

«Θέλω καλύτερη ζωή για την οικογένειά μου και τα παιδιά. ... Η εδώ ή αλλού... Ό,τι θα γράψει ο θεός».

«Το μέλλον; ... Δεν υπάρχει ... Ποιο μέλλον; Δόξα το θεό ότι είμαστε ζωντανοί».

Η εμπρόθετη δράση όμως κατευθύνεται κυρίως σε μια οντολογικής υφής ‘φυγή’. Μια φυγή προς τόπους άλλους, τόπους που έχουν εγκιβωτιστεί στο φαντασιακό των ερωτώμενων ως η απόλυτη έκφραση ενός ‘επίγειου παράδεισου’ ως μια υποστασιοποίηση της ‘ουτοπίας’. Οι τόποι αυτοί συνειρμικά ανακαλούνται αυτόματα κατά τη συνέντευξη και εμφανίζονται ως τόποι σταθερότητας, ασφάλειας, εργασίας, καλύτερου μέλλοντος, εκπαιδευτικών ευκαιριών για τα παιδιά, γενικά ως ‘τόποι’ μιας καλύτερης ζωής.

«Δεν έχω σκοπό να μείνω εδώ... για το μέλλον του παιδιού... έχω σκεφθεί να πάω αλλού».

«Συνέχεια σκέφτομαι. Να νοιώθω ότι είναι σταθερή η ζωή μου. Να πάνε τα παιδιά στα σχολεία και να βρω λύση για την κόρη μου» [έχει αυτισμό].

«Θέλω πρώτα να είμαι ασφαλής με τα παιδιά και την οικογένεια σε μία χώρα. Να δω τα παιδιά να πηγαίνουν σχολείο, μετά πανεπιστήμιο και να φτιάχνουν το μέλλον τους. Αυτό θέλω. Το καλύτερο μέλλον για τα παιδιά μου... Θέλω να σταθώ στα πόδια μου, να βρω δουλειά, να είναι καλή δουλειά, να βγάλω λεφτά, να μην χρειάζονται τίποτα τα παιδιά... εάν χρειάζονται λεφτά να πάνε στο πανεπιστήμιο, μια καλή εκπαίδευση για τα παιδιά μου».

«Πρώτα να πάμε σε άλλη χώρα για καλύτερη ζωή... Να πάνε τα παιδιά στο σχολείο, να μεγαλώσουν, μετά όταν θα μεγαλώσουν τα παιδιά, ίσως μάθω κάτι να κάνω..όταν θα έχω χρόνο».

Έτσι, εξ αντιδιαστολής, η Ελλάδα εμφανίζεται ως μια χώρα που δεν διαθέτει κάποιο από τα παραπάνω στοιχεία του «παράδεισου» και ως εκ τούτου εξανεμίζονται και κάποιες φρούδες ελπίδες κοινωνικής ένταξης στη χώρα ενός πληθυσμού που, άλλωστε, δεν την επιθυμεί. Η χώρα προβάλλει στις αφηγήσεις του πληθυσμού μας ως μια ‘χώρα μετάβασης’ σε μια ‘φάση μετάβασης’ στην συνολική προσφυγική ταξιδιωτική εμπειρία. Ως εκ τούτου η παραμονή στη χώρα διαθέτει το χαρακτήρα ενός ‘ετερο-τοπικού’ - αν όχι ‘δυστοπικού’ - και οπωσδήποτε, ενδιάμεσου, προσωρινού, σταθμού ανεφοδιασμού.

«Πολύ σκέφτομαι... Αλλά καμιά φορά έρχεται στο μυαλό μου... τώρα τα παιδιά ξεκίνησαν ελληνικά. Αλλά εάν πάω σε άλλη χώρα, άλλη γλώσσα; ... Το πρόβλημα είναι ότι εδώ δεν έχει δουλειά. Δεν μπορείς συνέχεια να κάθεται».

Είναι πολύ δύσκολο να βρεθεί δουλειά. Σε λίγο θα σταματήσει αυτό το πρόγραμμα, δεν θα δίνουν πάλι λεφτά και θα πρέπει να φύγουμε από το σπίτι, πώς θα μείνουμε στο δρόμο; Κι αν βρει δουλειά [ο άνδρας μου] δεν θα είναι καθημερινή. Και δεν θα φθάνουν τα λεφτά για να μεγαλώσουμε τα παιδιά μας. Γι αυτό αφήσαμε τη χώρα μας, για να ψάχνουμε δουλειά;».

«Αυτό που θέλω είναι πάρει τα χαρτιά για τα παιδιά για να φύγουμε. Τον άντρα μου τώρα θα τον διώξουν από το σπίτι (είναι αναγνωρισμένος πρόσφυγας και έχουν περάσει οι μήνες... Δεν ξέρω τι θα γίνει. Το ραντεβού μου είναι το '21».

4. Συμπερασματικό σημείωμα

Είναι φανερό ότι το ταξίδι των προσφύγων προς έναν φανταστικό ουτοπικό ευρωπαϊκό προορισμό, καταλήγει σε μια δυστοπική κοινωνική πραγματικότητα για τους περισσότερους ερωτώμενους της μελέτης μας και σε αυτό που ονομάσαμε, όπως προαναφέρθηκε, ως *καθεστώς παρατεταμένης υποδοχής*. Μέσα από την ποιοτική μας έρευνα σε Σύριους πρόσφυγες στη χώρα μας, μας δόθηκε η ευκαιρία να κατανοήσουμε τις σωρευτικές επιπτώσεις της προσφυγικής εμπειρίας για πληθυσμούς που εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν λόγω ακραίας βίας πολέμου.

Η χώρα μας η οποία μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα είχε καταφέρει - αν και με δυσκολίες - να εφαρμόσει με επιτυχία την ενταξιακή στρατηγική της αναφορικά με την κοινωνική ένταξη οικονομικών μεταναστών, δεν μπόρεσε να διαχειριστεί με ανάλογο τρόπο το μεγάλο προσφυγικό κύμα από το 2015 κι εντεύθεν. Οφείλουμε όμως να αναγνωρίσουμε ότι μέσα σε ένα εξαιρετικά αντίξοο οικονομικό κλίμα όπου οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης ταλαιπώρησαν και ταλαιπωρούν σημαντικά τμήματα του γηγενούς πληθυσμού, η χώρα άνοιξε την παραδοσιακά φιλόξενη αγκαλιά της για την υποδοχή πληθυσμών 'σε ανάγκη'.

Με βάση το υλικό της έρευνάς μας μπορούμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι οι όποιες αποτυχίες στην ενταξιακή στρατηγική εντοπίσαμε οφείλονται κυρίως στο ότι οι ανάγκες των προσφύγων θεωρούνται εκ προοιμίου δεδομένες και αυταπόδεικτες. Έτσι οι συναφείς πολιτικές κατευθύνονται προς τομείς οι οποίοι δεν αποτελούν τομείς προτεραιότητας για τους ίδιους τους πρόσφυγες. Επιπρόσθετα, τα μέσα που επιστρατεύονται συχνά αποδεικνύονται αλυσιτελή διότι ενδεχομένως δεν είναι κατάλληλα προσαρμοσμένα σε συγκεκριμένες, ειδικές περιπτώσεις προσφύγων και των αναγκών τους.

Η έρευνά μας κατέδειξε πως η αναντιστοιχία στόχων, μέσων και προσδοκιών αρκεί για να αναιρέσει το όραμα και την επιτυχή εφαρμογή οποιασδήποτε θεωρητικά δόκιμης στρατηγικής ένταξης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Schnapper, D. (2008). *Η κοινωνική ενσωμάτωση. Μια σύγχρονη προσέγγιση*. (Δ. Παπαδοπούλου, Επιμ., & Ξ. Γιαταγάνας, Μεταφρ.) Αθήνα: Κριτική.
- Βαρουξή Χ., Σαρρής Ν., Φραγκίσκου, Α. (2009) (επιμ.). *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Βεντούρα, Λ. (2011). *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα. Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, Αθήνα: Νήσος.
- Μουζέλης Ν., (1978). *Σύγχρονη Ελλάδα: Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας.
- Μπαλούρδος, Δ., & Τσίγκανου, Ι. (2013) (επιμ.). *Μετα-ανάλυση Ερευνών για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα: ΕΚΚΕ – Παπαζήσης.
- Ναγόπουλος, Ν. (2017). *Qualitative Forschung (επιστημονική επιμέλεια, μφρ. επιστημονικής ορολογίας) U. Flick, Ποιοτική έρευνα*, Αθήνα: Propobos.

- Ξυπολυτάς, Ν. (2019). *Πρόσφυγες στη Μόρια. Οι συνέπειες μιας αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα: Διόνικος.
- Τσίγκανου, Ι. κ. ά. (επιμ.). Ενδιάμεσες και τελικές Εκθέσεις στο πλαίσιο υλοποίησης του ερευνητικού έργου με τίτλο Δράση 2.1/11: «Μελέτες/Έρευνες στα πεδία της μετανάστευσης και της ένταξης νομίμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών», Έργο 2.1.α/11: Χαρτογράφηση των υφιστάμενων δομών που παρέχουν υπηρεσίες ένταξης σε Υ.Τ.Χ στην ελληνική επικράτεια καθώς επίσης και καταγραφή των αναγκών για ανάλογες δομές, σε συνεργασία με το Χαροκόπειο Παν/μιο, ΕΤΕ / ΥΠΙΕΣ / 2011 (περίοδος υλοποίησης 2011-2013).
- Τσίγκανου, Ι., Μαρράτου-Αλιπράντη, Λ. (2014) (επιμ.). *Γυναικεία Μετανάστευση στην Ελλάδα: Οδικός Χάρτης Πολιτικών Κοινωνικής Ένταξης*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα*, Αθήνα:Κριτική.

Ξενόγλωσση

- Ashford, Sh. (1988). Social Mobility: A Test of the Marginality and Acculturation Hypotheses, *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 8 (6), pp. 25-47.
- Charsley, K., & Spencer, S. (2019). *Understanding integration processes: informing policy and practice*. UniBristol, UniOxford.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*. Hawthorne, NY: Aldine Publishing Company.
- Kuschminder, K. (2017). Afghan Refugee Journeys: Onwards Migration Decision-Making in Greece and Turkey, *Journal of Refugee Studies*. Volume 31(4), pp. 566-587.
- Park, R. (1928). "Human migration and the marginal man", *The American Journal of Sociology*, No 6, Vol. XXXIII, pp. 881-900.
- Strang, A. & Ager, A. (2010). Refugee Integration: Emerging Trends and Remaining Agendas, *Journal of Refugee Studies*, 23(4), pp.589-607.
- Tsiganou, J. (2015). Crossing Borders: Limits and 'spaces' for mobility of migrant populations, *Conference Proceedings, 10th International Congress of the Hellenic Geographical Society*, Thessaloniki, December 2015, pp. 1232-1243, <http://www.geo.auth.gr/10GeographyConf/>
- Turner, R. (1964). *The Social Context of Ambition*, San Francisco: Chandler.
- Xypolytas, N. (2017). Preparation, Allocation, Habituation: The Holistic Approach to Migrant Exclusion. *Social Cohesion and Development* 12 (1), pp. 57-71.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

HELLENIC SOCIAL POLICY ASSOCIATION